

Ludvík Kuba a jeho grant od císařepána

René Starhon¹

Ludvík Kuba and a grant from His Majesty

The text focuses on the personality of the Czech folklorist and artist Ludvík Kuba and his field work in Bosnia and Herzegovina at the end of the 19th century. In particular, it looks at his perception of ethnicity and the influence of Western and Turkish culture on the Slavic population of Bosnia and Herzegovina. It provides information on the method of his fieldwork as well as the generous support of the Austro-Hungarian administration of the time.

ÚVOD

Osobnost a dílo Ludvíka Kuby bylo již zkoumáno optikou několika vědních oborů. Ludvík Kuba malíř, sběratel lidové písně, literát. V tomto textu nahlédneme na jeho osobnost z pozice sociální a kulturní antropologie, vědní disciplíny, která se v jeho době teprve rodila. Zcela záměrně se budu vyhýbat konceptu jeho životního díla² *Slovanstvo ve svých zpěvech* a zaměřím se pouze na texty a zápisy z cest po Bosně a Hercegovině. Důvodem není Kubova specifická náklonnost k této zemi, ale fakt, že v době jeho etnografické činnosti na tomto území byla Bosna a Hercegovina pod správou Rakouska-Uherska a jeho práce byla úředně podporována a materiálně zajištěna. Můžeme tedy hovořit o určité formě „koloniální antropologie“. Mezi hlavní témata v cestopisech Ludvíka Kuby, která považuji za pozoruhodná a kterými se v tomto textu budu zabývat, je jeho vnímání etnicity a vlivu západní a turecké kultury na slovan-ské obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny, a dále pak také způsob jeho práce v terénu.

BOSNA A HERCEGOVINA JAKO PROTEKTORÁT RAKOUSKA-UHERSKA

Počátkem roku 1875 propuklo v Bosně a Hercegovině protiturecké povstání. Česká společnost byla o několikaleté válce (1876–1878) informována především prostřednictvím *Národních listů*. Komentáře a články pocházely z pera tehdejšího dopisovatele Josefa Holečka. Nelze ale říci, že by zprávy Josefa Holečka byly objektivní. Jeho ote-

¹ Ústav etnologie FF UK. Kontakt: rene@onlinestudio.cz.

² Počínaje rokem 1885 zahajuje Ludvík Kuba systematickou etnomuzikologickou činnost první výpravou na Slovensko. V následujícím období uskuteční dalších jedenáct cest do Lužice (1886), Ruska (1886,87), Krajiny a Pomoří (1888), Korutan, Štýrska, Charvatska a Slavonie (1889), Černé Hory, Dalmácie a Charvatska, Přímoří a Istrie (1890), Černé Hory (1891), na Dalmatské a Kvarnerské ostrovy (1892), Bosny Hercegoviny (1893), Bulharska (1894) a Srbska (1895). Tyto cesty podrobně dokumentuje vydáním písňových sbírek a cestopisů, v nichž uplatňuje i své kresby. Roku 1893 ale Ludvík Kuba ukončuje toto své vydavatelské podnikání pro malý zájem předplatitelů.

vřená averze vůči etnickým Turkům s despektem vůči slovanským muslimům ovlivňovala veřejné mínění a stavěla českou společnost na prosrbsky orientovanou stranu. V roce 1878 okupovalo Rakousko-Uhersko Bosnu a Hercegovinu. Jedni z prvních, kdo se mohl blíže seznámit s touto zemí, byli čeští vojáci a důstojníci, kteří sloužili v Rakousko-Uherské armádě. Z této doby pochází například zlidovělá vojenská píseň *Za císaře pána a jeho rodinu museli jsme vybojovat Hercegovinu*. Okupované území však bylo hospodářsky i „civilizačně“ zaostalé. Rakouská správa tak začala budovat vše od základu. Díky této situaci vznikali pracovní příležitosti nejen pro mnoho úředníků habsburské monarchie, ale i pro jiné profese. Na přelomu století se v Bosně a Hercegovině začalo objevovat velké množství českých dělníků a řemeslníků, různých odborníků, učitelů a lékařů nebo hudebníků. Jejich výhodou byla znalost němčiny a zároveň schopnost naučit se rychle jazyku místního obyvatelstva. Zpočátku se místní lidé vůči nově příchozím nestavěli přátelsky. Nečinili rozdíly mezi rakouskými Němci a Čechy, a zcela automaticky řadili Čechy mezi tzv. „Švabe“. Bariéry začali mizet až po zjištění, že společným jmenovatelem pro všechny slovanské národy v rámci habsburské monarchie je nerovnoprávnost. Přístup Rakousko-Uherska vůči okupované Bosně a Hercegovině se stával častým předmětem kritiky proslovansky naladěných poslanců v rakouském parlamentu. Mimo jiné jmenujme T. G. Masaryka, K. Kramáře či V. Klofáče. Poslanci napadali především necitlivou národnostní politiku a její policejní režim. Na podzim roku 1908 se Rakousko-Uhersko rozhodlo Bosnu a Hercegovinu státoprávně začlenit do svazku habsburské monarchie a v podstatě ji bez souhlasu ostatních evropských velmocí anektovat. Česká politická scéna tento krok sice odsoudila, ale v zásadě proti anexi nijak neprotestovala. Češi viděli v tomto kroku posílení slovanského živlu v rámci monarchie a také šanci pro uplatnění českých obchodních styků na Balkáně.

[...] S počátku jsem na to nedbal, že Srbové mi málo zpívají. Neboť Turci zpívali mnoho a o Srbech jsem si myslel, že časem na ně přece kopnu, a pak si jich popřeju. Když se mi v druhé části mé cesty Turci začali moc opakovati, a já se chtěl zakousnouti do Srbů, poznal jsem, že jejich stranění není nahodilé, že to má své důvody. Bezedná nedůvěra! Vy to pak vydáte za bosenské či charvátské, a to oni nechťi dopustiti. [...] (Deník z Bosny a Hercegoviny, str. 11).

ETNICKÁ OTÁZKA OČIMA LUDVÍKA KUBY

„Srb, Srbín, Charvát, Turčín, Turek, musulman, mohamedán...“ s těmito výrazy se nejčastěji setkáváme v cestopisech a poznámkách z cest, které se týkají sběru v Bosně a Hercegovině. Kuba takto označuje místní obyvatelstvo, ovšem nikdy ne v pejorativním významu. Na druhou stranu výraz „Švábo“, kterým Kubu označovali Bosňané napříč etnickým rozložením, moc lichotivý nebyl, ale byl pochopitelný. Pro místní obyvatelstvo byl prostě jedním z „Rakušanů“ tedy příslušníkem západního kulturního okruhu. Proč ale Kuba velmi často nazýval Turky nebo Turčiny muslimy hovořící slovanským jazykem? Na tuto otázku není složité odpovědět. V úvodu knihy Čtení o Bosně a Hercegovině se velmi podrobně a zasvěceně rozepisuje o „Patarénech“

tedy období vyznavačů bogomilského učení a označuje je za autochtonní etnikum, které se přijetím islámu vymezilo vůči Srbům a Chorvatům a neskrývá své sympatie k těmto „poturčencům“. V závěru knihy pak sám vysvětluje:

[...] Jako bystrý a kulturní člověk měl hned porozumění pro mohamedánský život, pro „Turky“, jak se obecně tady říká a jak i já toho slova užívám, protože je tam v lidu vžitě — ačkoliv v celé Bosně a Hercegovině žádných skutečných Turků není. Ti, co tam kdysi ze začátku přišli — a bylo jich málo, hlavně jen v Hercegovině — dávno splynuli s domácím lidem. Zdejší „Turci“ jsou tedy Slované. A jací! Jsou odchovanci staré knižní patarénské kultury. U bohatých begů bývali — jako u starých Řeků — sluhové, znali písma, a ti vyučovali děti obojího pohlaví bosančiči, která se právě zásluhou mahomedánců udržela až po naše časy. [...] (Kuba 1937: 223).

GRANT OD CÍSAŘEPÁNA

Ludvík Kuba měl obavy, že mu ze strany protektorátní správy nebude umožněno sbírat lidové písně, což se jeví v kontextu tehdejších politických souvislostech jako logické. Realita však byla jiná, v létě, roku 1892, našel Kuba podporu u dvorního rady Kosty Hörmanna³, autora sbírky *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, 1888). Ten mu vystavil úřední doklad, podle kterého mu místní samospráva měla být nápomocná při obstarávání zpěváků a poskytnout nocleh a stravu (Kuba 1953: 503). S trochou nadsázky bychom mohli hovořit o jakémsi „grantu“ od císařepána. Výměnou mohla být určitá loajalita vůči monarchii, která chtěla na okupovaném území vytvořit „multikulturní“ společnost, schopnou udržovat klid a rovnováhu všech tří etnik na území Bosny a Hercegoviny. Kromě toho dostal ještě diety 10 zl. na den po dobu čtyř měsíců. (Kuba 1953: 503). Připočteme-li k tomu i dohodnutý honorář 600 zl. za eventuální vydání jeho práce, zdá se být přístup rakouské správy velmi velkorysý.

[...] Ceny základních životních potřeb se měnily podle ročního období, regionů i konkrétní lokality. Bílý i černý (černý byl o něco větší) bochník chleba stával kolem 6 krejcarů — cena chleba do konce století poněkud vzrostla. Zhruba půl kilogramu hovězího masa bylo za 12 kr., 1 kilogram pečené šunky (kupovala se především na Vánoce) stál asi 1 zl. 40 kr. Levnější byla slanina — 1 kg za 66 kr. — či klobásy, kilogram za 70 kr. Jako pomazánka na chléb se hojně užívalo sádlo — kilogram vyškvařeného přišel na 66 kr. Hlavní složku chudinské stravy tvořily brambory, cena jednoho metrického centu na uskladnění v roce 1892 činila 1 zl. 60 kr.

Pokud se týče oblečení, svrchní kusy sloužily většinou celý život. Ve druhé polovině 19. století stála pánská vesta kolem 3 zlatých, zimní kabát asi 16 zl., roku 1893 zaplatil zákazník za pánský oblek od 14 zl. výše. V téže době stál dámský kabátek s podšívkou 4 zl. 30 kr. [...] (Lenderová, Macková a Jiránek 2013: 33)

3 (1850–1921) ředitel Muzea v Sarajevu, vysoký státní úředník rakousko-uherské správy v Bosně a Hercegovině.

V následujícím roce Kuba splnil svůj úkol. Kromě Tuzlanského kraje, kde propukla v té době epidemie cholery, procestoval Bosnu a Hercegovinu a sbíral lidové písně a texty. Kromě toho ve svých cestopisech zachycoval zvyky, normy chování a základní prvky sociálně-kulturních odlišností multietnického obyvatelstva v Bosně a Hercegovině, které jsou dodnes cenným materiálem pro pochopení situace na Balkáně. Hlavním kritériem zápisu byla pro Kubu autentičnost, snažil se oddělit píseň tradiční od písně „populární“. Při své práci postupoval způsobem, který je z pohledu dnešní doby ohromující. Jako vystudovaný varhaník zapisoval melodie do not, a jako malíř dokázal zachycovat aktéry i skici okolí. V dnešní době by toto snadno dokázalo nahradit kapesní digitální záznamové zařízení zvuku a kompaktní digitální fotoaparát, nebo obyčejný mobilní telefon, při zachování stoprocentní autentičnosti zvukového a vizuálního záznamu. Pro získání dobrého zpěváka volil Kuba většinou cestu nejjednodušší, zeptal se v místní hospodě. Hospoda v tomto smyslu vždy plnila a plní určitou společensko-kulturní funkci. Druhou možností bylo využít úřední příkaz, který získal v Sarajevu, podle kterého mu místní správní orgány byly povinny pomáhat při shánění zpěváků. (Kuba 1953: 503). Tento způsob však vzbuzoval nedůvěru a nepochopení zejména u pravoslavného obyvatelstva.

[...] „Jak to? Když my chceme zpívat, nesmíme, a teď se nám to přikazuje?“ [...] (Kuba 1953: 512).

Pro ucelenou představu o práci Ludvíka Kubu v Bosně a Hercegovině je ještě nutno doplnit, že kromě slovanských písní zaznamenal ještě 21 písní sefardských Židů. Problém ovšem byl, že Kuba nerozuměl jazyku ladino⁴, zaměřil se proto hlavně na notový zápis. V důsledku toho nebyl nakonec se svojí prací spokojen, a proto se rukopisem dále nezabýval. Rukopisy se v roce 1983 dostaly do jeruzalémského archivu, kde byly „rozluštěny“ a v roce 1990 vyšla v německém časopisu *Jahrbuch für musikalische Volks und Völkerkunde* anglicky psaná studie *The Bosnian Judeo Spanish musical repertoire in a hundred year old manuscript*. Jednalo se o pětadvacet stran, jejichž základem byla rekonstrukce Kubou sebraného materiálu⁵.

Ačkoliv Ludvík Kuba dokončil svojí práci v roce 1893, ale sbírka začala vycházet jako příloha sarajevského *Glasniku Zemaljskog muzeja*⁶ až v letech 1906–1909. Českou verzi Kuba uveřejnil až dlouho poté, v roce 1935, a to ve druhém dílu svých *Cest za slovanskou písní* pod názvem *Zpěv a hudba v Bosně i Hercegovině*. Morální satisfakcí byla pro Kubu reakce hudebního skladatele, klavíristy a muzikologa Bély Bartóka (1881–1945), který ho oslovil dopisem v roce 1934 a označil jeho sbírku i přes řadu tiskových a pravopisných chyb, za „největší a nejhodnotnější sbírku jihoslovanské hudby“ (Kuba, Košťál 1988: 5).

4 Jazyk sefardských Židů.

5 V Čechách zpracováno českým skladatelem a folkloristou Arnoštem Košťálem jako cyklus *Canciones Sefarditas — Písně balkánských Sefardů*.

6 Časopis vydávaný sarajevským muzeem v letech 1889–2006.

ZPŮSOB PRÁCE V TERÉNU

Nejprve bych rád zdůraznil, že když Kuba přijel sbírat do Bosny, rozhodně v oboru nebyl žádným nováčkem. Právě naopak, měl za sebou již téměř sedm let terénní práce v jiných slovanských zemích. Pro úplnost bych rád poznamenal, že první Kubovou cestou za lidovou písní byla cesta na Slovensko v roce 1885, v té době bylo Kubovi 22 let. Do Bosny přijel tedy jako třicetiletý a měl za sebou již sběr písní například z Černé Hory, Dalmácie a Chorvatska. Předpokladem pro dlouhodobý pobyt v terénu je především jazyková vybavenost a fyzická kondice. O jazykových schopnostech nemůže být pochyb, Kuba ovládal všechny slovanské jazyky slovem i písmem. Sám žertovně uvádí, že se schválně někdy podepisoval cyrilicí, aby dráždil „západní živel“. Jednotlivé sborníky *Slovanstva ve svých zpěvech* doplňoval o krátký úvod do jazyka příslušného národa. Známý je také jeho spor o jazykový původ makedonštiny. Kuba považoval makedonštinu za odnož bulharštiny, a proto pro sbírku písní makedonských použil bulharský pravopis místo srbského. V důsledku toho mu byl udělen zákaz vstupu do Jugoslávie. O jeho fyzické kondici podává zprávu Jozef Stanislav:

[...] I když Kubovi výkony v turistice, kterou prováděl celý život, budí úctu, nebyly jen důsledkem přirozené potřeby zdravého člověka užívat svých fyzických schopností. Aby dosáhl cíle, musel houževnatě vycvičit své tělesné schopnosti, podobně jako tomu bylo i se schopnostmi jazykovými. Stal se vytrvalým chodcem, ještě v 70 letech chodil v neděli pěšky 20–50 km. Než začal jezdit na Balkán, vycvičil se v Poděbradech v jízdě na koni a takto tam ještě v šedesáti pěti letech cestoval. [...] (Stanislav 1963: 106–107).

Získávání zpěváků však nebylo tak jednoduché. Kuba měl sice úřední podporu a při obstarávání zpěváků mohl využívat četnictvo nebo vojsko, ale k tomuto způsobu práce se uchýloval jen velmi nerad.

[...] Zkoušel jsem tedy užítí intervence předstojníků ale zhnusilo se mi užívat jejich lisu. Počítal jsem u katolíků na Franjevce, ale těm schází nevím co více, vzdělání či dobrá vůle? Užiju tedy dárků. Ukážu jim, co mám. Ale chtějí pak jenom to nejlepší: udám tedy kolik písní jeden kus stojí. Ale pak zpívají jenom krátké nebo některé písně a zaprou, že dál neumějí. Vyjednal bych tedy na celý půlden nebo na jednu či dvě hodiny, ale trefím na špatného zpěváka či zpěvačku — a o dobrém mi nikdo nechce říci: ani pan učitel ani pastor, ani fráter! A tak nezbuďte než se zase uchýliti do náručí — žandárů! [...] (Deník č.8, 3. sešit 26.7.)

[...] Žena, se kterou jsem hovořil, měla hojné tetování na ruce: ornamenty s křížem. Vykládá mi, že děvčeti, jak odroste, hned se „bocaju kříževi“. Dělá se to jehlami a ruce při tom zpuchnou.

Moje vypravovatelka, která při tom i se svými společníci neumdleně trdlila konopí, vykládala mi dále, proč se to konalo. Je to z dob, kdy Turci honili ráju na prodej do Asie. Předně Turci o takovou „pokřížovanou“ osobu už tolik nestáli a za druhé ona měla spíše naději, že zůstane křestankou a že se konečně i vrátí domů. [...] (Kuba 1953: 507)

OBR. 1 Faksimile rukopisu cestovního deníku po Bosně a Hercegovině, 1893. Díl II., str. 30

Přepis textu z deníku:

„Lid je hovorný, povídavý, zvědavý, s ochotou přisvědčující. Charakter lepších chalup ... s kolibami čili kviary (nepatrná stříška na kůlech) Ženské tu mají černé huňaté kalhoty ohyzdného tvaru. Gusle Srbi, tamburicu Turci. Naopak málo. Gusle jako v Dalmácii, pouze dělají větší odstavce, a že to tak neumějí. Na tamburicu „ravan“ nebo „naravan“ (recitativní písně, zpívané však pořád při průvodu tohoto rytmu... nebo ať se to hodí nebo ne. Zpěv je však výtečný. Proti tomu jsou jako druhý typ igračice nebo poskočice, tance ostrého, břitkého rytmu dvoučtvrtového.

Z Kubových textů je patrné, že se často snažil, co nejvíce sblížit s prostředím, kde prováděl svůj sběr. Známa je jeho úvaha o fezu, což byla první otázka, kterou se Kuba zabýval, když přijel do Sarajeva sbírat písničky. „Na písničky je potřeba vždy jít s čepicí, a to podle místního zvyku“. Nemyslel to ovšem obrazně, ale doslova, protože na člověka vždy udělá první dojem pokrývka hlavy. Na Černé Hoře a v pravoslavných krajích nosil černohorskou čapku. Ale co si vzít na hlavu v Bosně? Čapka by byla dobrá vůči Srbům, ale dráždila by Chorvaty a muslimy. Nakonec se rozhodl pro fez, který podle jeho úvahy v Bosně nosí katolíci, pravoslavní i muslimové. Tento český výrobek ze Strakonice se mu zdál v tamních náboženských poměrech „střední geometrickou cestou“, protože jenom katolíci a pravoslavní se navzájem nesnášeli, ale s „Turky byli všichni zadobře“ (Kuba 1937: 102). Ovšem, díky fezu, který mu dodával místní vzhled,

OBR. 2 Fotografie z roku 1893.

často sám pocítil povýšenost, s jakou se západoevropský člověk díval na místní obyvatelstvo. Nevím, do jaké míry můžeme brát Kubovo rozhodnutí nosit v Bosně fez jako ideální strategii. Kombinace „švábského“ oděvu a více méně muslimské pokrývky hlavy z něho zákonitě vytvořila poněkud ambivalentní postavu, a jak sám poznamenává, někde ho dokonce považovali za tureckého doktora. Možná ale, že jistá dávka grotesknosti spojená s jeho snahou o emický přístup při sběru lidové písně mu mohla být paradoxně k užitku.

KUBOVI INFORMÁTOŘI

[...] O, vy všichni Salkové, Stevové, Ibrišimové, Jovové, Jusufové, co jste mne tak trpělivě, mlčky provázeli na úchvatných cestách — zdali pak dosud žijete a na mne vzpomínáte? A vzpomínáte-li na mne tak živě, tak často, a tak rádi, jako já na vás? [...]

(Kuba 1937: 98)

Průvodci — informátoři, které si Kuba najímal, hráli důležitou roli při jeho cestách. Byli to právě tito obyčejní lidé, s kterými byl v každodenním kontaktu, kteří mu podávali informace o místních reáliích. Jak je patrné z úvodní citace, těchto průvodců byly desítky napříč etnicko-náboženskou příslušností. Společným jmenovatelem byla pak jejich příslušnost k nižší sociální vrstvě, jejich motivací byla vidina výdělků. Kuba

OBR. 3 Kubova „Distanz Karte“ Bosny a Hercegoviny z roku 1893. Součást cestovního deníku z Bosny a Hercegoviny. Červeně označená místa jsou oblasti sběru písní. Tato karta měla mimo jiné i sloužit k vyúčtování „kilometrovného“.

měl tedy jedinečnou příležitost v interakci s těmito informátory získat cenné informace o místních zvycích, způsobu života, názorech...

[...] Není víra jako víra! Naše víra nám zakazuje pít víno i rakiji. Vlah (pravoslavný) se opije a potom psuje (hanobí) naši víru. Proto v Jeleči nestrpěli jsme nikdy Srba. Každý byl by býval musil zemřít hladem!“ Upozornil jsem jej na kmenové bratrství, na slovanské sourozenství; avšak pro tyto pojmy nebylo u něho nejmenšího smyslu. Tedy mu vykládám, že tomu není tak dávno, ani ne pět set let, co sem přišel Korán. Dříve že tu bylo vše křesťanské. Jeho předci že byli křtění. Pohrdlivě se usmál. „Mohamedánství je od počátku světa!“ prohlásil slavnostně. „Mohamed přijel na zeleném koni a poučil nás o všem. Učil nás, že má býti vše „řfno a pošteno“ (jemné a čestné). Proto nemůžeme si býti se Srbem nikdy rovni. Prorok jednou viděl dvě se milujících a shledal, že to je z vína. Zakázal tedy víno. Pak viděl jiné se prát. To bylo z rakie. Zakázal tedy rakiji. Zavedl vůbec přísnost. Kdo by se dotkl ženy nebo víry, toho máme právo hned skolit!“ Chlapec kázal jako fanatic. Zahlédnuv, že nedaleko něco rakouských vojáků na čemsi pracuje, zvolal: „To Švába staví šance, kdyby se naň Turek vyřítíl...“ Hoch se mi líbil jako vzácný případ, kde mohamedánc tak otevřeně svoje ledví ukáže. Bylo však nutno odpočinek přerušiti a vydati se do městečka, kde mne Turčín opustil, jakmile svůj honorář dostal. [...] (Kuba 1937: 66).

Je celkem pochopitelné, že jako příslušník okupantské země nevzbuzoval u místních obyvatel důvěru, často se setkával s neochotou i nepřátelskými postoji vůči své osobě. Na druhou stranu jako člověk, který se zajímá o něco tak obyčejného, jako je písnička si snadno získal důvěru. Pokud se potom informátor, ať už zpěvák nebo průvodce spontánně rozhovořil, dá se předpokládat, že informace takto získané budou mít etnografickou věrohodnost. Jinými slovy, přijdu-li do vesnice a řeknu, že jsem antropolog a budu klást otázky, nemusím vždy dostat odpověď, která bude korespondovat s realitou. Nikoliv proto, že by informátoři vědomě lhali ale, protože se sami začnou nad tématy zamýšlet a může se stát, že odpovědi budou jejich vlastní konstrukcí reality, tak jak by věci měly být nebo tak jak by si přáli, aby byly. V tomto ohledu měl Kuba vynikající možnost na základě jednoduchého pozorování poskládat ucelený soubor poznatků a vytvořit tak komplexní obraz kulturního a společenského myšlení dané oblasti.

Mezi Kubovy informátory patřili také hráči na tamburu nebo na tamburicu, gusle, zurnu, o které se vyjadřuje s despektem.

[...] zurna je prý ze Stambulu [...] sedm dírek osm tónů, ale netvoří čistou naši stupnici. Hra dělá dojem moll, nikdy aeolické tóniny. Zdá se to mít *g a h c i s d e f g*. Ječí to silně, až to otrásá člověkem, hra je namáhavá. Zpěv, jenž vesměs vykazuje naši soustavu hudební, to jen kazí, poněvadž svádí zpěváky k nezřetelným intervalům. [...] (Deník č.8, 2.sešit, 10.7.)

v Jeleči se dokonce Kuba zmiňuje o hráčích na duduk (nástroj arménského původu).

V Blagaji byl Kuba svědkem „točení topsijou“. Topsija ovšem není hudební nástroj ale součást kuchyňské výbavy. Jedná se o kruhový plech pro přípravu těsta na pitu. Tento zvyk se dochoval dodnes.

[...] V Blagaji při točení topsijou vypráví ženská: Dříve když nebylo v Bosně jiné muziky a když se ženské sešly na toferič, dalo se jim hrušek, sliv, jablek, kávy aby zpívaly a točily při tom místo tamburice a bubnu místo muziky vůbec, topsijí. A vskutku ona topsije příjemný, řinčivý, neutrální, ovšem, ale také hudební průvod zpěvu dává. Za to na každý způsob prvotvar bubnu rolničkového a cymbalů. Ženská sedí na zemi, před sebou nízký tosonský stolek, a na něm točí topsijí. [...] (Deník č.8, 10.sešit, 15.10.)

MOSTARSKÉ OBDOBÍ A ETNOGRAFICKÉ ČRTY

V roce 1895 se Kuba na rok přestěhoval do Mostaru. Tentokrát ale nikoliv za účelem sběru lidových písní, ale aby se zdokonalil v malířském umění. Právě tento mostarský pobyt bychom ovšem mohli nazvat zúčastněným pozorováním. S výsledkem svého výtvarného úsilí Kuba spokojen nebyl. Zato ale roku 1896 a 1897 vychází v deníku *Pražské noviny* články *Hadžijové, Ramazan a Vznešený pohřeb*, ve kterých Kuba objektivně a detailně popisuje zvyky, rituály a sociální aspekty života slovanských muslimů. Poutavým jazykem popisuje dění na trhu jako divadlo s pes-

trým komparzem, nebo soudržnost a sociální solidaritu věřících při bohoslužbě v džámiji. Muslimskou modlitbu nepopisuje jako náš křesťanský akt prosby, ale jako projev úcty k nejvyšší autoritě. Setkáváme se na jedné straně s panem domácím, který se pro získání vyššího společenského statusu rozhodne vykonat pouť do Mekky, a na druhé straně s „mohamedánci, kteří jsou nevěrci“ a ramadán dodržují pouze formálně, nebo ho porušují, ale „stydí se za to i před křesťany“ (Kuba 1937: 213).

Jako ukázkou z Mostarského období jsem vybral Kubův popis muslimského pohřbu a porovnal ho se současným způsobem pohřebního rituálu. Moji informátoři byli muž (město Derventa) a žena (město Tuzla), oba z muslimské rodiny.

[...] Jak nebožtík zemře, zatlačí se mu oči a sváží se mu palce u nohy. [...]

O svazování palců u nohou se nikdo z informátorů nezmínil a na můj přímý dotaz nedokázal nikdo odpovědět.

[...] Zvaří se voda a imam (duchovní) nebo nejstarší z rodiny se pak ujme mytí mrtvol. [...]

Podle mých informátorů mrtvolu nikdy neomývá člen rodiny, mrtvolu muže omývá imám nebo hodža a mrtvolu ženy pak manželka imáma nebo hodži.

[...] Ta se zabalí do čeřinu (prostěradla), oblékne do rubáše, ušitého bez rukávu a jedinou nití, která nesmí mít uzlíčku, a položí se na tabur čili na obecní nosítka, která lze vídati pod přístřeškem džamijí. Jsou opatřena prkenným hrazením jako rakev bez víka, místo něhož se přes vloženou mrtvolu rozestře obecní příkrov, čaburtija, chovaný v džamiji. Na tu se položí turban, jde-li o mužského, nebo ja-gluk (šáteček), jde-li o ženskou, a pak se mrtvý nese do nejbližší džamije a odtud po krátké pobožnosti na hřbitov, což vše nesmí dlouho trvati, když nebožtík musí být pochován v celku do šesti hodin. [...]

Pravidlo šesti hodin se, podle mých informátorů, dnes již nedodržuje nikde. Nebožtík se nepřenáší do nejbližší džamije ale do džamije nebo mešity podle příslušnosti k džematu⁷.

[...] Na hřbitově nejstarší z rodu, je-li dost silný, vezme nebožtíka do náruče a položí do hrobu tak, aby pravou stranou byl obrácen k východu, a naklade přes něho střechovitě prkénka, na něž příbuzní nasypou hlínu. [...]

Podstatné je, aby nebožtík byl pochován nohama k Mekce.

[...] Pak se hodža pomodlí hatmu, po níž zástup tiše zvolá „Amin“ a rozejde se. [...]

7 Komunita věřících vztahující se ke konkrétní džámiji.

Zde můžeme pro úplnost doplnit Kubův popis o důležitý moment během obřadu. Dříve než se tělo pohřbí, muži se postaví do safu⁸ a klanjaju se dženzu⁹. Na tomto místě se imám nebo hodža zeptá: Jel svi halalimo mrtvom? Odpověď je zpravidla — halalimo. Imám se v podstatě ptá, jestli mají všichni přítomní s nebožtíkem vyrovnané závazky materiální i duchovní. Pokud kdokoliv z přítomných řekne nehalalim, má právo vznést svůj požadavek a uplatňovat vyrovnání u členů nebožtíkovi rodiny.

[...] Zůstane jen hodža, který má za úkol, aby dal nebožtíkovi poučení na cestu do věčnosti. Toto poučení, talkin, nás může zajímati. Hodža, mluvě k nebožtíkovi, připomíná jeho matku, ale nikoliv jeho otce. Islám tedy, který na tomto světě staví vždy muže před ženu, ba nad ni, jedná naopak, když jde o onen svět. [...]

Toto je patrně nejzajímavější moment Kubova popisu. Podle mých informátorů talkin není obecným prvkem muslimského pohřbu, ale specifikem Bosenských a Hercegovských muslimů, jehož původ pochází z tradic sefardských židů.

[...] Uznává, že s hlediska věčnosti je důležitější poměr dítěte k matce než k otci, nebo aspoň, že prvnější poměr je vždy nesporný. Protože dostat se před boha, je blaho, nářek jakožto nedůslednost není zvyklý. Každý pohřeb je tedy nejen prostý, nýbrž i tichý [...] záleží na způsobu, jakým se nebožtík dopravuje z domu do džamije a z džamije ke hrobu. Účastníci pohřbu — vždy jen mužští, — si totiž podávají nosítka vztaženými pravicemi z ruky do ruky a nebožtík se po celou tuto svou poslední cestu vskutku vznáší nad svými přáteli a sousedy, kteří mu přišli naposledy posloužiti. Každý učiní jen jediný hmat a jediný krok a ustoupí hned druhému, který už vedle nebo před ním čeká. Je-li přítel mnoho, dostane se na každého jen jednou. Je-li jich méně, vystřídání se stavějí vpřed, aby byli hned na místě, jak jich bude třeba. [...] (Kuba 1937: 216).

Kubův popis můžeme ještě doplnit o několik detailů. Neexistuje zde instituce hrobníka, nebožtíka vždy zakopávají příbuzní nebo přátelé, v případě krajní nouze imám nebo hodža pověří někoho z komunity, kdo nebožtíka zakope. I v dnešní době je účast žen na pohřbu nezvyklým jevem, ale vyslovený zákaz zde není. Po navršení hlíny se hrob opatří dřevěným prkénkem se jménem nebožtíka, kterému se říká bašluk. Tento je později nahrazen kamenným náhrobkem — nišanem. Pozůstalí a přátelé nebožtíka se potom oslovují větou bašum sagolsun¹⁰ a odpověď je dosun sagolsun.

ZÁVĚR

Navzdory tomu, že Kuba na Balkáně sbíral primárně lidové písně, podařilo se mu zachytit ve svých zápiscích z cest i cenné informace a postřehy z oblasti antropologie,

⁸ Řada.

⁹ Projev úcty pohřební modlitbou.

¹⁰ Překlad znamená „at je živá hlava“, význam je my jsme na živu tak žijme.

kteřé dnes s odstupem můžeme považovat za autentické svědectví o soužití třech majoritních etnik v Bosně a Hercegovině krátce po odchodu osmanských Turků v době Rakousko-Uherské správy.

Je to především dlouhodobý pobyt v terénu a s tím spojená určitá forma zúčastněného pozorování, co pojí Ludvíka Kubu s moderním pojetím antropologie podle metodologie Bronislava Malinowského. Skutečnost, že Kuba takto pracoval již dvacet let před Malinowským je sice pozoruhodná, ale na druhou stranu Malinowski nepátral po lidových písních. Diskutabilní je samozřejmě míra zkreslení jeho dat a interpretací v kontextu jeho panslovanské ideové orientace.

V rámci svého pobytu v Bosně a Hercegovině jsem byl velmi překvapen povědomím místních lidí o osobě Ludvíka Kubu a pozitivním vnímání jeho osoby. Například v městě Tuzla je po Kubovi pojmenována nejen hudební škola, ale i ulice. Paradoxem ovšem je, že Tuzla je jedno z mála míst, které Kuba nikdy nenavštívil, i když to měl v úmyslu. Od cesty ho odradila epidemie cholery, která v té době v okolí propukla.

Kubův až téměř fanatický zájem o vše slovanské a nezájem o cokoliv, co v sobě nese prvky západní kultury, je, kromě poněkud komplikované formy notového zápisu, jednou ze slabín jeho práce. Kuba totiž nezapisoval písně, které mu připadaly nepůvodní, nebo které považoval za import západní pop kultury. Ale položme si otázku, nemohlo by být právě toto téma, tedy písně, o kterých ve svých textech hovoří, ale nepovažoval za důležité je zapsat, pro současnou kulturní antropologii nebo etnomuzikologii zajímavé?

LITERATURA:

Kuba, L. 1953. <i>Cesty za slovanskou písní</i> . Praha: SNKHLU.	Polabské muzeum Poděbrady a JZD, AK Slušovice.
Kuba, L. 1955. <i>Zaschlá paleta</i> . Praha: SNKHLU.	Lenderová, M., Macková, M., Jiránek T. 2013. <i>Z dějin české každodennosti: Život v 19. století</i> . Praha: Karolinum Press.
Kuba, L. 1937. <i>Čtení o Bosně a Hercegovině</i> . Praha: Družstevní práce.	Stanislav, J. 1963. <i>Ludvík Kuba</i> . Praha: SČS Panton.
Kuba, L. 1956. <i>Křížem krázem</i> . Praha: NČVU.	
Kuba, L., Košťál, A. 1988. <i>Ludvík Kuba. Písně z Bosny a Hercegoviny 1893</i> . Soubor faksimile.	

René Starhon vystudoval obor sociální a kulturní antropologie na FF ZČU v Plzni. V současné době je doktorandem na Ústavu etnologie FF UK v Praze. Ve svém studijním programu se věnuje itinerantním skupinám a marginálním subkulturám.

